

Dr. S. Szuh Katalin

ETIKA SEGÉDLET

Mérnökstanár és üzemmérnök hallgatók részére

Budapest, 1999.

TARTALOMJEGYZÉK

- I. Filozófia, ember, szaktudomány
 - II. Erkölcs, etika, etikett, ethosz, éthosz
 - III. Erkölcsi norma, tudat, tulajdonság, érzelem, attitűd
 - IV. Erkölcs történeti formái
 - V. Értékelmélet
 - VI. Erénytan, az erény ellentéte
 - VII. A jog és az erkölcs összefüggése
 - VIII. Személyiség struktúrája
 - IX. Erkölcsi normák kollíziója, összeütközése
 - X. Erkölcsi megítélés formái
 - XI. Felelősség, felelőtlenység
 - XII. Mérnök és pedagógus etika
 - XIII. Erkölcsi jogok
 - XIV. Erkölcsfilozófiai nézetek
- Javasolt irodalom

I. Filozófia, ember, szaktudomány

Amióta az ember, s vele ugyanazon időben az ember tudata, majd öntudata kialakult, azóta gondolkodik önmagáról, s az őt magát körülvevő természeti társadalmi környezetről. A "mi az ember?" kérdésre a filozófia történetéből felidézhetjük Arisztotelész gondolatát, mely szerint az ember "zoon politikon", azaz társas állat. Szophoklész híres mondását említve: "Sok van, mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb." Emberrel foglalkozik a filozófia, idegfiziológia, genetika, jogtudomány, pszichológia, etika, pedagógia, szociálpszichológia, s nem utolsó sorban a szépirodalom is. Voltaire, Goethe, Madách, Örkény mint filozófus, tudós, vagy szépíró ugyancsak az embert kutatja, mutatja be, vagy inkább a történelmet élő, de egyúttal az azt "csináló" embert.

Úgy tűnik, a "milyen az ember?" kérdésre könnyebb a válaszadás körüljárása, ismeretes a homo erectus - egyenes ember, homo sapiens - bölcs, illetve a mai teljesen kialakult embertípus, homo politicus - politikus ember, továbbá, s a sor nem teljes - az egyensúlyozó ember. Ez utóbbi már magában rejti a mozgás, fejlődés dialektikáját, érzékeltetve azt, hogy nem alkothatunk "örök" definíciót, hisz csak történetében ismerhetjük az embert.

A biológia, az orvostudomány leírja az ember anatómiáját, de ezen túl a kérdés az, hogy mégis hogyan lesz társadalmat, történelmet élő lény. Mi az, ami a többi földi élőlénytől megkülönbözteti? A genetika úgy tartja, hogy míg az állat zárt, az ember nyílt kódrendszerrel születik (amit ősétől örökül kap), lehetőségét rejtve magában ezáltal annak, hogy más "életmódot" élhet az utód. Továbbá, hogy az ember egységes nemet alkot, mely fajtákból, biológiailag egyenlő fajtákból áll, bizonyítja ezt az is, hogy a különböző fajták párosodása esetén életképes utódok születnek.

A Természet, Az Ember, a Társadalom vizsgálatát, az összefüggések megállapítását kezdjük az ember számára adott külvilág, mint a tőlünk, az emberi nemtől eredetében független természet vizsgálatával.

A természeti környezet magában foglalja Földünk földrajzi adottságait, az élő, az élettelen természetet, továbbá mindazokat a jelenségeket, melyeket eddigi ismeretei révén tudásába a világegyetemről bekapcsolt. Az elsődleges értelemben vett természet az, amelyben az ember megszületik, amelyből él, amelyet átformál. Miközben maga is változik, s egyre szabadabbá válik, de soha nem függetlenné. "Sok van, mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb"¹ " "az embernél a világon nincs nyomorultabb minden lény közt, mely mozog és lélegzik a földön"²

Az embernek természetes vágyai, szükségletei vannak, épp ezért természeti lény. A mindenkori ember a természetbe, de ugyanakkor - mivel közösségi - társadalomba is beleszületik. Belépő és folytató lény! A folytatás a munkafolyamatban történik. Munkájával, tevékeny életnyilvánításával válik mássá, különbözővé a többi élőlénytől. Másodlagos természet szinte minden, ami körülvesz bennünket, ez az ún. natura naturans, a teremtett természet. (Cipőtől a mesterséges holdakig)

A természetből, az állatvilágból való kiemelkedés szükségességét és következményét ugyancsak a munkavégzés tette lehetővé, olyan értelemben a szükség fogalma: miként az embernek magának kell megteremtenie létfeltételeit, szinte egyedül az élőlények közül. Hogyan történik? Teleologikus tervezéssel a tudatban (teleológia - célszerűségi tan). A tudat tartalmának közlésével, többé-kevésbé együttes megvalósulás a munkában. Egy másik aspektusból vizsgálva ugyanezt a tevékenységi folyamatot objektivációról beszélünk. Mint filozófiai kategória jelenti az objektiváció azt

a megközelítését a munkafolyamatnak, mely során az ember saját tudását, képességeit objektiválja, tőle függetlenné teszi. Semmit nem érünk a tudásunkkal, ha az valamilyen módon nem objektiválódik valamely produktumban. A létrejött termék lehet anyagi - szellemi, de egyértelmű, hogy az egyik a másik is ugyanakkor. A létrejött objektum jelzi, hogy emberi, hogy mire való, tehát a használhatóságát s azt is, mi a lényege s ezért reprodukálható. Az ember biológiai lényként születik, hogy filozófiai értelemben megteremtse önmagát, ahhoz el kell sajátítani mindazt, amit az emberiség előtte tudásban felhalmozott, hisz enélkül a legesendőbb. Ebben segít az erkölcs, erkölcsfilozófia, mint az együttélés egyik tudománya.

II. Erkölc, etika, etikett, ethosz, éthosz

Arra a kérdésre, hogy mi az erkölcs, az etika tudománya keresi a választ évezredek óta, nagyon sok különböző kultúrában létező szokás, együttélési forma-technika, megélt, gyakorlott mindennapi életvitel megvalósulási formái, azaz erkölcsi gyakorlat felett. Ennek következtében is az etika mint erkölcsfilozófia különböző irányzata létezik egymás mellett vallásos vagy nem vallásos formájában. Tekintsük át először az etikai irányzatokat, melyek tehát anticipálják a különböző az erkölcsszociológia által leírt, megélt erkölcsi valóságot, teóriákat, erkölcsi ideálokat.

Az etika tárgya tehát az erkölcs, annak eredete, milyensége, szerkezete. Már utaltunk az erkölcs úgynevezett multikultúrális sajátosságára, de ennek ellenére és relatív mivolta felett alakult ki az általános etika, - mely olyan fogalmakkal, kategóriákkal foglalkozik, melyek egyetemesek. "A személyiségetika mindig egy személyiség etikája. Az általános etika a gyakorlat általános vonásainak s ezzel együtt e gyakorlat általános és különös feltételeinek tárgyalását tűzi ki célul. Az általános etika általában beszél az etikáról. Egyes individuumok etikáját csak annyiban vizsgálja, amennyiben ők az emberi faj egyedei vagy egy csoport tagjai, vagy egy bizonyos történelmi korszak és világ szülöttei. Egy személyiségetika azonban az utánozhatatlanság etikája. Az ember önmagává válik, s nem válhat valaki mássá. Egy személyiségetika paradigmáját megtestesítő ember önmagát nem tisztességes embernek választotta, hanem például filozófusnak vagy költőnek."³ A személyiségetika az életutat figyel.

További csoportosítások: leíró etika, alkalmazott etika. A szakmai etikák ez utóbbihoz sorolhatók. Nevezetesen mérnöketika, pedagógusetika, orvosetika, ügyvédek etikája, kereskedelmi etika, még folytatható tehát a szakmák, illetve

"cselekedetek" szerinti differenciálás, lásd választások etikája vagy közlekedés etikája, az Internet etikája.

Szándéketika: } aszerint, hogy a cselekedetet és a cselekvőt melyik
Követelményetika: } alapján ítélik meg.

A materiális etika szerint a cselekvés tartalmától függ annak erkölcsi értéke.

Formális etika: a cselekedet értékét, annak formája adja meg.

Az erkölcs eredetét véve figyelembe, ismerjük a transzendentális etikákat: valamely e világon kívüli lény kinyilatkoztatásaiból, általa elrendelt törvényekből vezetik le az erkölcs genesisét.

Naturalista etika: az erkölcs a természetből ered.

Ide sorolható: hedonizmus (gyönyör, életélvezet a cél)
 eudaimonizmus (boldogságkeresés a cselekedetekben)
 utilitarizmus (ami hasznos, az a helyes)

Konstruktivista etika: az erkölcsi normákat próbálja a gyakorlatba átültetni.

Konszenzusos etika: David Gauthier ezt kooperatív etikának nevezte, és ennek során kifejezetten hangsúlyozta a szükséges restrikción: "A kooperáció több mint puszta koordináció, az együttműködő megválasztja a cselekvés irányát, amely kölcsönös előnyökhöz vezet, és ezt követi az egyénileg előnyös hiba kecsegtetésével szemben. Így a Kooperáció megköveteli a kényszerítés bizonyos mértékét."⁵

Folytathatnánk az etikák összefoglalását további szempontok, értékek mentén (erényetika, hatalometika). Összegzésként mondhatjuk: az etika filozófia jellegű tudomány, mert az egyik összetevő az erkölcsi tudat világnézet igényű és gyökerű. Az erkölcs elemei a társadalom anyagi és szellemi viszonyrendszereiből involválódnak.

Etikett: a társadalomra nézve, helyzeteket, érintkezési formákat magába

foglaló viselkedési és megnyilvánulási szabályok összessége. Személyiségek közötti (diplomáciai) érintkezésben követendő magatartásforma a protokoll.

Ethosz: Egy adott kultúrának vagy korszaknak azt a megnyilvánulását nevezzük ethosznak, amely meghatározza az értékosztályok viszonyát az értékosztályokon belüli értékpreferenciát, koronként és kultúrától függően különbségeket mutat. Genus loci - a hely szelleme - latin kifejezés találó még e meghatározásra, ill. tárgyára.

Éthosz: karakter, jellemzilárdság, kvázi aurája van az éthosz hordozójának, alanyának.

Az etika tárgya az erkölcs (morál). Figyeljük meg a legáltalánosabb jellemzőit! Az erkölcs mint az emberi közösség életnyilvánítását, együttélését szabályozó szokásokra, értékekre, automatizmusokra használt fogalom ismert egyfelől. Más oldalról: viszonyok, helyzetek, szituációk rendező elve. Mindezek együttes realizálódása az erkölcsi gyakorlat.

III. Erkölcsei norma, tudat, tulajdonság, érzelem attitűd

Az erkölcs fogalma: viszony kategória, ami jelenti az embernek önmagához, a tárgyhoz, a másik emberhez, az őt körülvevő kisebb nagyobb csoporthoz, világhoz való viszonyát. Jellemzői: tartalmaz objektív, szubjektív elemeket, általános, egyedi, különös kategóriákat. Térben és időben relatív, ami nem zárja ki az állandó vagy változó elemek meglétét.

Erkölcsei életünk szabályozottságának hierarchiája a következő: tabu - norma - szokás - szokásjog - jog - kötelezettség - törvény - törvénykönyv.

Tabu: tilalom, az emberi életnyilvánítás legelemibb követelményei

tilos a holttest érintése,
incestus - a vérfertőzés tilalma,
tilos az almát levenni a tudás fájáról.

Erkölcsei norma: elvárás, ideálisnak mondott magatartásforma, tevékenységmód követelménye, melyet az egyén számára fogalmaz meg a múlt (tradíció), a jelen (jog) vagy a jövő (tervezés társadalma, közössége).

Mi a viszony az erkölcsi normák és az illemszabályok között? Az illemszabályok is arra vonatkoznak, hogy az emberek hogyan viselkedjenek, de jellegzetességük, hogy az emberi magatartás külsőleges jegyeiről alkotnak véleményt, vagy határozzák meg azt, hogy "tudni illik, hogy mi illik". Így az illemszabályok közé tartozik: hogyan és kinek köszönjünk, milyen alkalomra és hogyan öltözködünk, hogyan étkezzünk. Nyilvánvaló, hogy az illemszabályok egyszerű, főleg tudatlanságból eredő megsértésének semmiféle erkölcsi

tartalma nincsen. Nem tudja, hogy a kenyeret törjük és nem harapjuk, ez még nem erkölcstelenség. Kenyérrel dobálózni már erkölcstelenség (nem is illetlenség), mert a kenyér civilizációk óta "szent". Önmagában nincs erkölcsi tartalma a játékszabályoknak sem, amelyek azt hivatottak biztosítani, hogy a játék zavartalanul történjék. A játékszabályok eltévesztése még nem von maga után erkölcsi rosszallást, de ha "cinkelt" kártyákkal játszunk, az már igen. Vagy még a továbbiakban kizárást, büntetést vonhat maga után

Szokás: visszatérő, általánosan elfogadott, gyakori ismétlődő magatartási forma (pl. népszokás)

Szokásjog: emberi magatartást befolyásoló, nem állami, nem egyházi, tehát nem deklarált, de mégis az adott család, kisebb vagy nagyobb közösség által bevett, ismétlődő ünnep, ceremónia, melynek jogi következményei lehetnek (pl. a keresztelés, temetés "szokása")

Erkölcsei tudat: Társadalmi viszonyok erkölcsi tükröződései, ideálok, eszmék, alapelvek, normák formájában. Az erkölcsi tudatnak mint a társadalmi tudat sajátos formájának egyik tulajdonsága az, hogy az objektív társadalmi szükségszerűséget, az embernek a társadalom szükségleteit sajátos szubjektív formában a "legyen"-ről alkotott formában tükrözi. Az erkölcsi tudat az élet jelenségeit abból a szempontból ítéli meg, hogy mennyire igazolódtak erkölcsi értékük alapján. A "legyen" képzetéből alakulnak ki az erkölcsi követelmények. Jó esetben ezek kötelezettségként jelentkeznek. Az egyén erkölcsi tudata: neveltetéséből, nevelődéséből pszichikus, szociális determinánsaiból adódó meghatározottság, mely az egyén magatartásában, viselkedésében nyilvánul meg (behaviorizmus).

A "sein", "sollen" a van és a kell okozta feszültség az erkölcsi fejlődés motorja. Az újítók, a vallási, ideológiai rendszerek megújítói élnek

ezzel a "feszültséggel". Ha az új erkölcsi szabályozás társadalmilag elfogadott kellés szintjére emelkedik, akkor a szokás közvetítésével előbb-utóbb behatol a jogalkotásba (legitimálódik) és védelmére intézmények jönnek létre. Beépül az egyes egyének életmódjába. Mi az életmód? Az embereknek azt a szokásokon és tudatos megfontolásokon alapuló rendjét, amely szerint munkájukat végzik, ahogy fogyasztanak, művelődnek, közösségi és magánéletüket élik, életmódnak nevezzük. Meghatározza az adott és a teremtett létfeltétel, az anyagi, szellemi, erkölcsi szükséglet, neveltetés és kultúra.

Erkölcsi tulajdonság: az ember kvalitása, legbensőbb meghatározottság, milyenség (szerénység, bátorság, segítőkészség, sunyiság).

Erkölcsi érzelem: belső vagy külső impulzus, intuíció, mely erkölcsi tartalommal bír (pl. szomorúság, öröm, hűség). Örülök, ha süt a nap, de ennek nincs erkölcsi tartalma. Erkölcsi érzelem a tulajdonságot, cselekedetet motiváló attitűd. Ilyen az altruizmus (önfeláldozás), az emberbaráti érzés is.

Erkölcsi attitűd: Pozitív vagy negatív viszonyulás. Személyek, csoportok, erkölcsi eszmék (pl. hazafiság) iránti vonzalom, vagy idegenkedés. Alantas vagy emelkedett is lehet egy eszme.

Pozitív attitűd: szimpátia, figyelem, empátia.

Negatív attitűd: előítélet, sztereotípa, diszkrimináció.

IV. Az erkölcs történeti formái

Az erkölcsöt történeti formái szerint csoportosíthatjuk a következők szerint:

szokás- és hagyományőrző,
polgári individualista,
utópikus anarchisztikus,
bürokratikus,

más összefüggésben: természetadta (vérségi, nemzetségi),

személyiségi függőségi (uralom, alávettség, tekintély,
szolgalelkűség),

dologi függőségi viszonyok (anyagi meghatározottság),
társulások szabad döntés alapján.

Az úgynevezett keleti etikákban legfontosabb a szertartás, az okból, hogy az ég alattit egyben tartsa. Az egyén a közösséggel együtt létezhet.

Ezen etikák sokszínűsége tanulmányozható, hisz jelen van napjainkban is.

Az antikvitásban egyre inkább előtérbe kerül a személyiség problematikája, melyet az irodalmak sosem hanyagoltak el. Lásd Szophoklész Antigoné, vagy a Biblia erkölcsi példabeszédei. A fő kérdés a jó-rossz, a szép-jó, a megmaradás és a közösségi mivolt milyensége. Konfucionizmus, a Zarathusztra mítosz is hasonló.

A görög szofisták mondják ki, hogy a "mindennek mértéke az ember". A platóni Akadémián nők is tanulhatnak, igaz csak a szabad görögök. Szókratészt etikai racionalistaként ismeri az utókor. Ha felismerjük a jót, azt is tesszük. Arisztotelész már kevesli e megállapítást. Az erkölcsi szabályoknak való engedelmesség a belátás a (phronézis) alapján megy végbe. Kellenek feltételek is az erény és a boldogság érzetének kialakulásához. Hisz az erkölcs épp az érzéssel - ami nagyon szubjektív - kezdődik, motiválódik.

Szókratész egyébként e vonatkozásban belső hangról, daimonion-ról beszél, mely segít a társadalmi létben való eligazodásban, de az egyén önmaga választásában is. Arisztotelész erénytana máig elfogadott. A latin aurea mediocritásról beszél ugyancsak e vonatkozásban. Az erény a hiány és a túlzás között mint pozitív értékek összessége értelmezhető. Epikurosz és követői hatalmas életigenlésről és szeretetről vallanak. Nem így a cinikusok és a sztoikusok. Ők a lemondás, belenyugvás attitűdjét preferálják. A szkeptikus iskolák is a kételkedésükkel inkább a fentiekhez sorolhatók.

A kereszténység elterjedése után meghatározóvá válik a hit és az útmutatások által vezérelt magatartás követése, e vallás jegyében. Említettük, hogy a Biblia az erkölcsi példabeszédek tárháza, mely nem egyszer a hatalommal szemben is védőpajzsként szolgált. A Római Birodalom sok nemzetség feletti impérium. Marcus Aurélius bölcselete etalonként idézhető fel a sokféleségben a harmónia megteremtésére. Az 1300-as évektől megfigyelhető újra az evilág felé való fordulás, az emberi érzések kifejezése. Jelen lesz a keresés, kutatás, "fürkészés" szelleme.

Poszler György jellemzi úgy az európai embert, mint akiben él Odüsszeusz, Don Juan, Don Quiote és Faust erénye. A reneszánszban felszínre tör mindez. Könyvnyomtatás, Afrika, majd a Föld körülhajózása, Amerika felfedezése. Vérkeringés és egyéb anatómiai ismeretek bővülése. A csiszolt lencsék használata a csillagászatot fejleszti.

A reformáció megjelenése épp erkölcsi paradoxok létének egyik feloldási módjaként is felfogható. Rotterdami Erasmus, Luther Márton, Spinóza elméleti és gyakorlati tevékenysége ezt valósítja meg. Spinóza Etika c. könyve értekezik az erényről, a szenvedélyek jó-rossz mivoltáról, hatásairól. A vágy, a szabadság kategóriáiról.

Az értékeket figyelve a korábbi korszak a szegénységet, alázatot, önmegtartóztatást, míg e most megidézett kor a földi szeretetet, bátorságot, szerencsét, a választást, nagylelkűséget, a nő eszményítését, az anya hódolatát

kívánja meg. Úgy is mint lovagi erények, úgy is mint az ábrázolandó "világkép". Gondoljunk a Pieta, vagy Madonna gyermekkel ábrázolásokra, melyek háttéréül nem egy esetben ott a természeti kép, a hegy, a víz, a táj, az evilág. A földi szerelemben fontos a kölcsönösség. A mérlegelés legfőbb fóruma az emberi ész és a bölcs önmérséklet.

Az angol etikák leginkább a polgárosodás, liberalizmus etikáját fogalmazzák meg a hatalom és az anglikán egyház fennhatósága mellett. (John Locke, Hume, J.S. Mill)

A francia gondolkodók forradalmi etikája átvezet a tizenkilencedik század forradalmi etikájáig. Megfigyelhető az antroponómia (etika és antropológia összefüggése) ihletettsége, bár e fogalmat Kant használja. Ez érzékelhető Rousseau Nevelésről és Voltaire Candide című munkájában. Az értelmes önzés parancsát a franciák a kategorikus imperativus követelményét - röviden: ne tedd másnak, mit magadnak se tennél - ugyancsak Kant fogalmazza meg. Feuerbach a szeretet vallását igényli. Új embert igényel Nietzsche, Dosztojevszkij. Kierkegaard az egzisztencialista erkölcsfilozófiát gondolja át, indítja el, s teljesedik tovább Heidegger, Jean Paul Sartre, Camus munkáiban. A fenomenológiai értéketikák, melyek az erkölcsi tudat jelenségeiből (fenomén) indulnak ki - képviselői Husser, Nocalai Hartmann. A metaetika az erkölcsi nyelvet vizsgálja a hermeneutika (értelmezéstan) eszközeivel. Több huszadik századi irányzata van, melyek részletezésétől eltekintünk.

V. Értékelmélet

A továbbiakban az általános etika főbb fejezeteivel foglalkozunk a teljesség igénye nélkül.

Értékelmélet: (axiológia) tulajdonság, magatartásmód, amely pozitívan kiemelkedik abból a közegből, amelyben megszületett és a kell irányába mutat, értéknek nevezendő. Irányt mutat, materiális vagy eszmei. Központi vagy ellentmondó. "... néhány alapérték logikája összefüggő rendszerré szervezi az ember döntéseit, cselekedeteit: akiket egy értékrendszer irányít, azok az élet legkülönfélébb területein lényegében azonos alapelvekhez igazodnak."⁶ Az érték az ideális lét szférájában keresendő, benső szemlélettel érezhető szellemi, de objektiválódik, esetleg tovább él mint hordozója az értékteremtő ember.

Értékorientáció: az erkölcsi tudatnak azt a képességét, hogy az ember szándékait és tetteit tartósan, a legkülönbözőbb helyzetekben ugyanannak az erkölcsi célnak a megvalósítására tudja összpontosítani értékorientációnak nevezzük. Az uralkodó érték meghatározza a viselkedés általános irányultságát. Lehet könnyű vagy szilárd. Meggyőződésről beszélünk, ha az értékorientáció szigorú, formailag összekapcsolódó világnézeti rendszerré állt össze, és életmódban, stílusban nyilvánul meg. Meghatározza az érték élmény. Az értékskála szerint lehet tiltott, kötelező, megengedett, eltűrt. Lehet célérték (pl. diploma), eszközérték (pl. vizsgaszabályzat megtartása).

Vitális érték: erő, egészség.

Szellemi érték: tudás, kultúra, stílus, műveltség.

Vallási érték: böjt, áldozás, hit.

Logikai érték: igaz, téves, ellentmondó.

Esztétikai érték: szép, vonzó, kellemes.

Erkölcsi érték: - erkölcsi jó: erkölcsi értékeknek megfelelő szándékos

cselekedet,

- erkölcsi rossz: értékek lerombolása, semmibe vevése.

A morális értékek pozitivitása esetén emelkedettséget, a negativitás esetén alantasságot érzékelünk. Ide csatlakoztatjuk a lelkiismeret fogalmát - ami nem más, mint az énkép és a viselkedés közötti eltérés okozta feszültség. Az erkölcsi értékelés nem más mint összehasonlítás, mely az önértékelést is magába foglalja. Értékválság hirtelen jött változások után áll elő. Az alanyi értékhozók mindig egyének, míg a nem alanyi értékhozók az anyagi-technikai és szellemi kultúra. Az önmagát aláértékelő, a saját magát lebecsülő egyén kishitűvé, elbizonytalanodottá válik. Ez épp olyan káros mint a túlzó önértékelés, legjobb ha az értékelés objektív, alapos és körültekintő, hisz mindig az ember az értékelés "tárgya", még akkor is, ha tudjuk, hogy maguk az értékek is változékonyak. Lehet egy kultúrkör értéke másutt ismeretlen, vagy épp közömbös jelenség. Az értékek kiválasztásában meghatározó a motívum, mely az erkölcsi viselkedés ösztönzője, motivációnak pedig az indítékok rendszerét nevezzük.

VI. Erénytan, az erény ellentéte

Erények: az erény olyan lelki alkat és magatartásmód, tett "aurea medioritás", amelynek folytán az ember nemcsak jó, de munkáját is jól végzi. Akarati elhatározásra vonatkozik, abban indulatainkhoz, pillanatnyi állapotunkhoz, befolyásoltságunkhoz mindenképp középen áll. Észbeli és erkölcsi erényekről tudunk. Az észbeli erény tanítással, az erkölcsi szoktatással alakítható. Mindenképp pozitív értékek összessége, de ennél több, mert jó esetben már bennünk él az erény, - habitussá válik, azaz készséggé, jártassággá, még inkább motivációvá, mert tudatosan járjuk az erényes utat.

Az erények felosztása: ismeretesek az úgynevezett sarkalatos erények:

- bölcsesség (sapientia),
- igazságosság (justitia),
- bátorság (andreia),
- mértékletesség (temperantia)

A képzőművészeti alkotások, hölgyalakokkal megszemélyesítik az erényeket.

Arisztotelész etikai vagy polgári erényekről ír: ezek azok, melyek a poliszban és társadalomban elengedhetetlenek. Értelmi erények: ezek az észet teszik alkalmassá emberi tevékenységre. Ilyenek a következők: gyakorlati "műszaki" hozzáértés a techné, a tudományos megismerés episztemé és az elmélkedés a theória. Erény tehát a középérték, például erény az adakozás, hiánya a zsugoriság, fősvényesség, túlzása a pocsékolás, pazarlás. Még egy példa csak: szégyenlős - szemérmes - szemérmetlen. "A gyáva ember akkor is fél, ha nem kell, a vakmerő meg akkor is merész, ha nem kell. a bátor ember mindkét esetben úgy viselkedik, ahogy kell, és ilyen módon ő a közép: mert akkor merész és akkor fél, amikor az értelem így tanácsolja."⁷

Az erény ellentéte: néha már nemcsak erkölcsi hiba, de kimerítheti a bűn fogalmát a cselekvés. De míg a vétek a hiba lehet gondatlanságból elkövetett, addig a bűn mindig szándékos. Mindig szándékos a hazugság. Kegyes hazugság az elhallgatás, füllentés, bagatell hazugság. Hova helyezzük a hazugságot? Hiba, bűn? Esetenként dönthetjük csak el. A megtévesztés már csalás. Van úgy, hogy a hazugság egyben megtévesztés is, tehát csalás. Ha szójáték, ha blöff, még az, ami előáll, még nem hazugság, de a szituáció másik alanyának résen kell lennie! Tehát, ha szándékosan meg akarunk téveszteni másokat, közlésünknek az a célja, hogy félrevezessük őket, elhitessünk velük valamit, amit magunk sem hiszünk, vagy tudjuk, hogy nem valós, nem igaz, hazugságról van szó. A megtévesztés, a félrevezetés is ide sorolható. Ismeretes a "Reservátio mentális" fogalma, ez egy szélsőséges megfogalmazásaiban teljesen félrevezető kijelentés, - de megengedett -, amennyiben magunkban hozzátesszük azt a kijelentést, ami által az egész igaz lesz. Ez a félig kimondott kijelentés, de az első fele, melyet közlünk, megtévesztő, becsapó lehet a másik számára.

VII. A jog és az erkölcs összefüggése

Itt térünk ki a jog és az erkölcs összehasonlítására. Az erkölcsi normák általában íratlanok, nevelés, szokás, hagyomány, a minták közvetítik. A jogi normák mindig írottak és közakarat, legalább is konszenzus áll megszületésük mögött. Betartásukat az állam felügyeli. A következmények az erkölcsi anomália esetén a mimika, elnézés, elfordulás, negatív vélemény megformálása, súlyosabb esetekben kiközösítés, megvetés. Koronként, társadalmakként itt is nagy a változatosság, hisz volt kaloda, pellengérré állítás, szégyenpad vagy még tragikusabb büntetés. Bizonyos esetekben nálunk erkölcsi kár is megítélhető.

Erkölcsi szabályokat is írásba foglaltak vallási közösségek, lásd káték, katekizmusok. Manapság etikai kódexeket állítanak össze cégek, pártok mind tevékenységükkel, mind alkalmazottaikkal vagy ügyfeleikkel szemben. (Pl. banketika, választások etikája, reklám etikai kódex vagy kereskedők etikája.)

A bűnre való hajlam legfontosabb ellenszere ugyanis a morális inhibíció. Ez azt jelenti, hogy képesek vagyunk-e a bűnre való készletést visszatartani. A "bűnbeesés" azzal kezdődik, hogy a gátlóerő a "belső fék" nem működik. Honnan van a gátlóerő? Természetünkből fakad - de nevelés és önnevelés eredménye is.

A következőkben csak a témánkhoz szükséges mértékben érintjük a pszichológiába is tartozó személyiség problémakört.

VIII. A személyiség struktúrája

Személyiség struktúrája. A személyiség csak mint a közösség tagja alakulhat, ott tudunk "elvegyülni és kiválni". A személyiségben kifejeződnek az én viszonyai, ezek struktúrát, egészet alkotnak. Szociális és pszichikus struktúrát ismerünk, illetve különböztetünk meg e vonatkozásban. A szükségletek, érdekek, helyzetek rendszere, melyek számunkra determinánsak a szociális struktúra alkotó elemei. A pszichikus szerkezet, melyben a szociális megjelenik, a jellemet, a képességet foglalja magába, melyben közvetetten genetikus tényezők is meghatározóak (reflexek milyensége, alkat, jellem, képesség). Alkaton az egyén viselkedési módját irányító tulajdonságok összességét értjük. Azokat a fizikai és lelki tulajdonságokat jelenti, amelyek a külvilággal szemben az egyén általános reakciókészségét meghatározzák. Típusokba sorolhatók.

Hippokratész: a testnedvek alapján, szangvinikus ("vérbő"), melankolikus, kolerikus (dühös), flegmatikus alkatról ír az ókorban.

Wund: introverzív (befeje forduló),
extroverzív (kifeje forduló) alkatról.

Kretschmer: Falstaff-i piknikus, örök vidám,
Don Quijote-i leptosom, hűvös, ideges,
Herkules-i bátor, vakmerő, tárgyyszerű alkatról ír.

A személyiség szerkezet dinamikus. Pszichikus attitűdjeink forrása is egyfajta feszültség, mely a kihívásokra választ kíván. Épp itt kezdődik az érzelem - értelem - akarat kombináltságának, együttlétének szükségessége. Ha e három közül valami is hiányzik, vagy nem kellően működik, cselekedeteink ridegek, át nem gondolt, kapkodó, vagy "tessék-lássék", formában megvalósultak lesznek. Akaratgyenge, értelmetlen, érzés nélküli cselekedetekre mondjuk, hogy nem sokat ér, vagy elégséges, közepes.

Érzéseink orientálnak, segítenek. Milyen érzések vannak? 1. Késztetés érzés:

pl. éhség 2. Érzelmi érzés - affektus: pl. félelem, vidámság. 3. Orientációs érzés: "hetedik érzésem azt súgja". Természetes, hogy mindeközben a tudat, annak anatómiai megfelelője, agyunk megtalál, kitalál, összefüggéseket kapcsol össze paradigmákká, "működik".

IX. Az erkölcsi normák kollíziója, összeütközése

Meditáció, bölcs megfontolás szükséges abban az esetben, ha erkölcsi normák összeütközése áll elő. Kollízió az összeütközés, történhet ez magában a választani kénytelen erkölcsi szituáció alanyában (belső konfliktus). Továbbá az alany és a feltároló helyzet közötti ellentétekből fakadóan (külső konfliktus). A konfliktus kerülő magatartás ambivalens érzelmekkel töltheti el a szemlélőt, van eset amikor az a bátrabb, aki végig harcolja a konfliktust, esetleg a megoldás kölcsönösen előnyös. A konfliktusok végig viteléhez erős jellem, akaraterő és döntésképesség kell, fejleszthető mindez is. A kollízió - pl. tegyem, ne tegyem, válasszam, ne válasszam - feloldása lehet tragikus, komikus, tragikomikus. Elüthető egy viccel, nevetéssel, néha fájdalmunkban is nevetünk. Abszurd feloldhatatlan ellentmondás esetén nem egyszer előfordul a nevetés.

A konfliktusok a következők lehetnek:

1. Kötelesség konfliktus esetén a vágy és kötelesség között kell döntenünk, a kötelesség mindig dologra, tette vonatkozik, a vágy találó kifejezéssel csak vágyálom is lehet.
2. Freud-i kategóriák szerint a tudatalatti és a tudatfelettes, azaz ösztöneink és a társadalom jogi és erkölcsi szabályai által megkövetelt cselekedetek kötelező mivolta közötti összeütközés.
3. Különböző erkölcsi rendszerek, e rendszerek által közvetített értékek közötti összeütközés. Morális normák mindig csak személyes kötődésen alapuló társas közegben érvényesülnek, amelyben egyértelmű, egyöntetű a szokások, normák megítélése. Ha nem így van, szükséges az értelmezés, a hermeneutikai tisztázás. Ami egyik oldalon úgymond evidens, bevett szokás, a másik félnél meghökkentő vagy elítélendő. Nem egy drámai félreértés adódik kisebb nagyobb körben ezen anomáliákból.

4. Érzelmek és értelmünk "sugallatai" közötti összeütközés. Nem egy esetben bölcs belátás, lemondás tudja megőrizni a rációt, (mely nem feltétlenül hűvös).

Érzelmekben is a középértékű ráció igazíthat el. Lehetünk érzéketlenek, mely nem csak erkölcsi hiba, de átmehet bűncselekménybe (segítség elmulasztása). Kellő módon mérlegelve dönthetünk értelmünk és érzelmünk szerint. De ha a józan értelmet háttérbe szorítja az érzelmi vonzódás, már szenvedélyről beszélünk. Lehet jó irányú - (pl. szenvedélyes horgász), de lehet ártalmas (pl. a szenvedélyes dohányos). Amikor a szenvedély teljesen kiszorítja a más érzelmeket és az értelmet, fanatizmusról beszélünk. Az érzelmek felemelhetnek, de lealjasíthatnak, a fanatizmus már mindezen túlmegy, elvakítja látásunkat, énjünket.

X. Erkölcsei megítélés formái

Az erkölcsi megítélés formái: Vélemény (doxa). Megformált, egyfajta ítélet. Lehet megalapozott vagy megalapozatlan, kezelni kell tudni. Fontos, ki formálja a véleményt rólunk. A "Bagoly mondja verébnek" - hibájába eshetünk! A válaszreakció lehet elfogadás vagy elvetés, részben elfogadás. Tanulhatunk is a megformált véleményből, adunk a véleményre, vagy "lefüttyüljük"- noha lehetséges, igazság elemekből okulhatunk. A vélemény lehet korrekt, túlzott, elhanyagolható. A megalapozatlan vélemény téves lehet, a hóbörgés még csak nem is vélemény. A nem átgondolt vélemény ugyanakkor lehet becsületsértés, rágalom, sérti a jó hírnévhez való jogunkat. A véleménynyilvánítás az érdekérvényesítés egyik eszköze, de járhatunk úgy, hogy nem kíváncsiak a mi véleményünkre. Etikai megfontolások, szokások segítenek eligazodni e vonatkozásban is.

Az erkölcsi tett már nem csak vélemény, épp ezért még fontosabb a tett előtt való gondolkodás. A tett lehet határozott, ingadozó, sikeres, sikertelen. Lehet jóhiszemű vagy rosszhiszemű, ami már deviáns. Túlmegy az erkölcstelenség határán, már a jog, a büntetőjog az, amibe tartozik. A cselekedet lehet szándékos vagy gondatlan. Cselekedeteink milyensége a végzett munkánkban is meglátszik. A munkamorál léte a szakmai etikákban foglaltatik. Kifejezi az embernek a munkafolyamathoz, a munka jellegéhez, továbbá önmagához való viszonyát. (Ilyen rendetlen munkát nem végzek!) Ez igényességet jelez, s azon túl minőséget. De a munkamorál - így használatos - mutatja a társainkhoz való viszonyunkat, tudunk-e együtt dolgozni, beilleszkedni, alkalmazkodni. Bizonyos mértékig elengedhetetlen mindenütt, kutatócsoportoknál, szervezett csoportmunkáknál pedig elengedhetetlen feltétel a megbízható együttműködés. Szoktuk emlegetni az erkölcsi ösztönzést. Fontos is a dicséret, bizalomerosítás a fejlődéshez, az erkölcsi fejlődésünkhöz is elengedhetetlen

időnként. Az erkölcsi érdekeltség olyan motívumok jelenléte, amelyek jobb munkavégzést eredményezhetnek. Ilyenek a hivatástudat, presztízs, a munka alkotó jellege, a hobby tevékenység (amatőr önmegvalósítás pl. a fafaragás, hímzések, barkácsolás).

Ha elkészültünk valamivel, akkor már felelősséggel tartozunk az elkészült tárgy, vagy végbevitt cselekedetünk vagy mulasztásunk vonatkozásában.

XI. Felelősség, felelőtlenység

A felelősség ugyancsak erkölcsi kategória. Felelős magatartás egy bizonyos kor után elvárható a felnőtt ép embertől. A felelősség - kötelességnek való megfelelés. Ígéretet vállalni a jövőre csak megbízható felelős ember képes, a felelőtlen nem. A felelőtlenység ismérvei - nem ismeri fel az elvárásokat, vaktában cselekszik, sokmindenbe belekap, kiszámíthatatlan, nem mérlegel. Nincs konzekvens személyiség struktúrája, hangulatember. Felelősségérzettel sem rendelkezik, környezetére épp ezért veszélyes is lehet. Ilyen a gátlástalan, a karrierista is. A felelősség mértékét úgy állapítjuk meg, hogy a kötelezettséget az egyén lehetőségének, helyzetének milyenségével vetjük össze. "Tőle elvárható" módon. Nem lehetek felelős akkor, ha minden elvárhatót megtettem. Megint más a parancsra tettem szituációja. Van úgy, hogy erkölcsi kár megítélhető a felelőtlen magatartást következően. De láthatjuk a legtöbb kifejezés fosztóképzővel végződik, ez pedig hiányt jelent (mértéktelen, féktelen, felelőtlen) a felelős döntés hiányát. A tanár felelőtlen is, ha nem figyel arra, éppen melyik diáknak kell odafigyelés, segítség. A felelősségem teljes tudatában írunk alá nem egy nyomtatványt.

A jogrendszer alapján csak a jog és cselekvőképes személy büntethető, mivel beszámítási képességgel csak ez esetben rendelkezik. Az ember cselekedetei azért számíthatók be neki, mert viszonylagos cselekvési autonómián belül, választásaiban, cselekedete kialakításaiban meghatározott keretek között maga is részt vesz. De bábokká sem válhatunk, ha önállóan felelősségtudattal döntünk. Különböző területei, szintjei vannak a felelősségnek: család, munkahely, állampolgári felelősség, az országgal kapcsolatos, amelyben élünk. A felelős magatartás szilárd, konfliktushelyzetben nyilvánul meg. Ahol döntenünk kell, ott az erkölcsi megfontolás, a következmények számbavétele elengedhetetlen. Felelős "beosztásban" külön erkölcsi követelmények vannak. (Erkölcsi bizonyítvány szükséges!)

A szenvedélybetegségek (ital, kábítószer-fogyasztás) befolyásolják érzelmi-értelmi életünket, énünket, így az objektív felelős döntést. Amiről nem tudunk, azért erkölcsileg nem vagyunk felelősségre vonhatók, de jogilag már igen. (A törvény nem tudása nem menetesít.)

A társadalmi felelősség formái leginkább a következők:

1. Környezettel kapcsolatban: környezetvédelem, a szennyezés, rombolás megakadályozása, megelőzése.
2. Energiafelhasználással kapcsolatban: energiatakarékosság.
3. Emberi erőforrásokkal kapcsolatban: munkahelyteremtés, egészségvédelem képzés-oktatás, sport-egészségügyi-szociális létesítmények üzemeltetése.
4. Termékfelelősség: önálló jogi szabályt kapott (csomagolás, feliratozás, szavatosság).
5. Az üzleti életben: az üzleti korrektség, tisztességes ár követelése.
6. Társadalmi-állami életben: köztisztviselői etika. A közélet tisztaságának kérdései. Továbbá közadakozás, adományozás.

XII. Mérnök és pedagógus etika

Továbbiakban a mérnök és pedagógus etika fontosságát, szempontjait ismertetjük. Az 1990-ben Mérnök kamara által kiadott Mérnök etikai kódex bevezetője, preambuluma a következőképp szól. "A mérnök a műszaki alkotás, létesítmény és termék (a továbbiakban mű) létrehozásával jelentősen hozzájárul a társadalom anyagi jólétének gyarapításához. Munkája nemcsak a most élők, hanem jövő nemzedékek életének minőségére is közvetlenül kihat. Ezért hivatását felelősséggel csak akkor gyakorolhatja, ha munkájában a magas szintű szaktudás elvszerű erkölcsi magatartással párosul. Ezt kívánja meg tőle a társadalom, ezt várják el munkaadói és ügyfelei, de ezt követeli meg szakmai érdeke is.

Etikus minden olyan tevékenység, amely - a tételes (jogi) törvényeken túlmenően - az anyagi és szellemi javaknak a környezetvédelmi szempontok figyelembevételével melletti gyarapításával a közösségi és egyéni élet minőségeinek emeléséhez hozzájárul. Nem etikus (azaz etikai vétségeknek minősül) minden olyan rosszhiszemű, illetve hanyag tevékenység, amely az említett értékteremtést felróhatóan károsítja, gátolja vagy elmulasztja".

Pedagógus etika. A tanár embert nevel, kis vagy felnőtt korban egyaránt. Személyisége, tudása képletesen szólva mindig ellenpontozása a hallgatók tudásának, magatartásának. Tudása több kell, hogy legyen, egyénisége pedig tegye tiszteletre méltóvá. A pedagógus feladata az erkölcsi nevelés. Ez szakmailag is megköveteli az erkölcsi tartást. Rosszul nevelt ember nem képes jól nevelni. Ezért is emeljük ki a tanult pedagógusoktól elvárható erények meglétét. A fokozott erkölcsi követelményrendszerrel kialakult a pedagógus munkájának erkölcsi presztízse. A pedagógus munka alkotó jellegű munka több vonatkozásban. Saját magát, a tananyagot felfrissítve, újra alkotva adja elő és bizonyos értelemben alkot, nevel, alakít a közösségben, osztályában,

diákjai körében. Szokták mondani, erkölcs mindenütt van, és sehol sincs. Egy oktatási intézményben van mindenütt, teremben, folyosón, ebédlőben. E munka akkor válik a pedagógus személyének, személyes örömeinek forrásává, az értelmes és hasznos tevékenység tudatából fakadó meglepedettségé, ha meg tudja őrizni minden rutin ellenére fogékonyságát, frissességét. A hivatástudat személyiségvonás kell hogy legyen, mert munkánk a tanítványok személyiségében akkumulálódik. A pedagógus közösség kezdetben homogén "velünk szemben lévő" ismeretlen és titokzatos. Gondoljunk Móricz Zsigmond Nyilas Misijére. Később alakul ki pl. a jó tanár, az igazságtalan tanár stb. értékítélete. Nem egyszer csalódások után.

Itt a munka "tárgya" az ember, a hallgató. A "selejt" nem leírható! A pozitív példamutatásnak nagy jelentősége van. A fiatal kor egyik sajátossága az "ideál" keresés, a példa, a minta, - ha ez a családban kevésbé adott, a második helyen lévő iskolában szeretné ezt megtalálni a diák. Az már rossz, ha ezeken kívül keres például "galerifőnököt" példának.

A pedagógus segíti, felhossa a gyengébbet - nem diszkriminál, a képességek és a tudás úgy is különbséget tesz.

Tanár-diák viszony: sajátos rábízati viszony, még a napközi sem gyermekmegőrző. Tizennyolc éves korig jogilag is felelünk a diákokért, még ha ez a felelősség közvetett is nem egy esetben szerencsére. Fontos erény a tapintat, türelem, az adott szó megtartása, a szó és a tett összhangja. "Tisztes" távolságtartás mellett jó, ha megnyugtató biztosságot sugároz a tanár, nemcsak a korkülönbség, de a tudás és erények alapján. Mégis próbáljon meg elnéző vagy megbocsátó lenni, mert az úgynevezett rigorózus etika "szívtelenséghez" vezet. Helyettesítések esetén fontos eszköz az improvizatív készség, a tanári eszköztárból elő kell vennünk tudásunk azon részét, mely éppen akkor, ott odaillő, aktualizálható.

Ha a pedagógiai hivatástudat áthatja a nevelőt, akkor általában együtt jár a

pedagógiai optimizmussal, azzal a hittel, hogy teljes értékű erkölcsös ember nevelhető.

Hol lelhető fel a tanár számára a "siker"? - a közvélemény, mely értékmérő, jelzi, hírért viszi a jó tanárnak, de az ellenkezőjének is. Sikeres életutak, visszaemlékezések jelei a megbecsülésnek, hálásnak. Valószínű mindannyian őrzünk emlékeket jó tanárainkról, akiket tudatosan vagy anélkül kicsit utánozunk is.

Erkölcsei nevelés esetén nagyon kihangsúlyozódik az az ellentmondás, hogy mire a neveljen a pedagógus? A távlati "fennkölt" eszmékre vagy a mielőbbi érvényesüléshez szükséges taktikákra, a jelenben szükséges készségekre. Ha az értékeket, erényeket (becsület, tisztesség) az eszmék, ideálok elsajátítását szorgalmazza, akkor vágyálmokat kergető lelkivilágot, ha pedig csak praktikus feladatokat állít a neveltek elé, akkor szintén fennáll a veszély, hogy hamar elfáradt, kiégett, további cél nélküli embereket nevelünk.

A közelmúltban több pedagógus munkaközösség készített etikai kódexet. "A kódex megalkotásának az a célja, hogy a szakmai közmegegyezésen alapuló szabályok elfogadása, valamint a velük történő azonosulás révén erősítse a pedagógus szakma belső összetartozását s ezáltal társadalmi megbecsültségét és hogy igazodási pontokat nyújtson olyan helyzetekben, amelyek nem szabályozhatók pusztán jogi eszközökkel. Megsértésük nem von maga után munkajogi eljárást, de etikai értelemben megragadhatók. A nyugodt közérzethez, jó lelkiismerethez pedig fontos a szabályok ismerete, betartása. Jó ha tudjuk, a Büntető Törvénykönyv 230.§-a f. szakasza szerint a pedagógus, az oktató közfeladatot ellátó személy, fokozott védelem illeti meg. Bizonyos mértékű önzetlenség, emberszeretet elengedhetetlen ugyancsak munkánk végzése során."⁸

XIII. Erkölcsei jogok

Mind ez ideig erkölcsi kívánalmakat fogalmaztunk meg, holott erkölcsi kötelességünk is van, de az már erkölcsileg érett embernél lelhető csak fel. Néha előfordul, hogy erkölcsi kötelességünk az erkölcsi jogunk. Mi is ez utóbbi? Erkölcsi jogom van identitásom megválasztására, de ha már választottam, erkölcsi kötelességeim fakadnak a hovatartozásomból. Ismerjük azt is, hogy ami jogszerű, az még lehet erkölcstelen. Erkölcsi kötelességem segíteni, ha "számít rám egy jó barát". A diák, a hallgató pedig várja a segítséget a felnőttől, a tanártól, "számít rá".

Imént említettük az identitáshoz való jogot. Sok "tényező" meghatározottságaink után neveltetés, hagyomány, de választás is tesz minket valamilyen nemzetséggé, kisebbséggé, de mindenképpen valamilyen állampolgárrá, vagy még kisebb körben, tehát szakmánk szerint tanárrá, mérnökké, gazdálkodóvá vagy sportolóvá.

"Az identitáshoz való erkölcsi jog magában foglalja látszólagos ellentétét, a különbözőséghez való erkölcsi jogot is. A különbözőséghez való jog - első megközelítésében - az azonossághoz való jog ellentéte, hiszen nyelvileg a nem-azonosságot fejezi ki. Ez az ellentét azért látszólagos, mert a valóságban szerves része az azonossághoz való jognak. Mégpedig azért, mert az azonossághoz való jog kifejeződhet abban is, hogy valaki úgy kíván azonosulni önmagával, hogy különbözik a társadalmi átlagtól, vagyis nem tesz eleget azoknak a társadalmi elvárásoknak, amelyeket tipikusnak vagy normálisnak, "szabályosnak", meghatározott viselkedésformáknak tartanak. A különbözőséghez való jog tulajdonképpen az individualitáshoz való erkölcsi jogot foglalja magában, tehát azt, hogy az ember a hajviselettől az életstílus megválasztásáig - ha úgy kívánja - eltérhessen a konformista magatartásformáktól. Az identitás mint erkölcsi érték, jelentőségét az is aláhúzza, hogy megvalósulása lehetővé teszi az autonóm emberi cselekvést,

azt, hogy az ember elsődlegesen belülről és ne kívülről vezérelt (konformista) lényé váljon. Ehhez ugyanis az kell, hogy az ember tisztában legyen önmagával, tudja a helyét és társadalmi szerepét. Igaz, ha egybevetjük az "alattvalót" a civil társadalom "fölemelt fejű polgárával", akkor egy bizonyos értelemben mind a kettő tudja a helyét: az "alattvaló" az alattvalóságával azonosul. Az alattvaló ugyanis tudja, hogy tőle azt várják el, hogy elsődlegesen engedelmes legyen, ne az erkölcsi jogaival éljen (esetleg nem is képes!), hanem kötelezettségeit teljesítse. Az autonóm ember nem tagadva bizonyos kötelezettségek teljesítésének szükségességét, erkölcsi jogaival élve akar részt venni a társadalom alakításában, ezért bírál, sőt kivételes esetekben ellen is áll."⁹

"A mindennapi életben, ahol igen széles körben érvényesülnek az emberek erkölcsi jogai, az a típusú erkölcsi jog, amely azáltal áll elő, hogy az ember bizonyos konkrét kapcsolatba lép valaki mással, viszonylag igen gyakori. Elképzelhetőnek tartom, hogy ezeket külön elnevezéssel illesszük és föltételes erkölcsi jogoknak nevezzük, szemben a föltétlen erkölcsi jogokkal, amelyek az embert az ember voltánál fogva illetik meg. Ez utóbbiak közül legjelentősebbek az emberi jogok."¹⁰

A föltétel sok esetben maga az erkölcsi viszony alapját képező reláció, azaz a más értelemben vett viszony alanyainak helyzete. Mire gondolunk? "Ha beavattál titkodba, ha megtiszteltél a véleményem kikérésével, most jogom volt azt elmondani, nem vádolhatsz érte". Tehát a föltétel itt az, hogy tudjak a titokról, mert elmondták, de nekem továbbadni már nincs erkölcsi jogom. Épp ezért állhat elő a bennem is a csalódás esete, a bizalomvesztés. Megtévesztő magatartás, álarc épp a titkaink kifürkészésére készülhet, viszont azok őrzése a mi erkölcsi jogunk, a mi erkölcsi autonómiánk.

XIV. Erkölcshilozófiái nézetek

A következőkben pár XX. századi erkölcshilozófiával is foglalkozó gondolkodó nevét gyűjtöttük itt egybe. Talán azért is, mert a XX. század szintetizálja az öt megelőző századok ismereteit, leginkább "megjárja" a poklot háborúival, tudása határtalannak tűnhet mindaddig, amíg fel nem tesszük az etikai kérdést, meddig, milyen mértékben cselekedj? Gondoljunk Dürrenmatt: Fizikusok c. drámájára, - noha a kérdés nagyon is örök és régi.

Barth Karl (1886-1968) svájci teológus a neoprotesztantizmus megalapítója.

Luther Márton, Kálvin János és az egzisztencialista Kierkegaard hagyományait vette át. Többé-kevésbé megköveteli a szorgalmas munkát, lemondást, takarékoskodást.

Bergson Henri (1859-1941) francia filozófus. Egyik fő műve: Az erkölcs és a vallás két forrása (1932). Zárt és nyitott erkölcshilozófiáról beszél. Ez utóbbi a kiválasztottakra jellemző, forrása pedig az intuición, a megérzés.

Croce Benedetto (1866-1952) olasz esztéta, történész. Különbséget tesz erkölcs mint idea és mint tény között. Az erkölcshilozófiát a gyakorlat szükségletéből vezeti le.

Durkheim, Emile (1858-1917) francia szociológus. Egyik fő művében a társadalmi tények magyarázatához (1978) az erkölcshilozófiái normák megtartó erejéről is ír.

Fromm, Erich (1900-1980) német származású amerikai pszichoanalitikus. Szerinte minden neurózis erkölcshilozófiái problémából ered. A szorongás, a labilitás az erkölcshilozófiái értékvesztés következménye is lehet. Humanista etikára van szükség, melynek igénylése a személyiség.

Hartmann Nicolai (1882-1950) német filozófus az axiológia, értékelmélet és az úgynevezett fenomenológiai etika létrehozója. Az értékelésre csak az ember képes és hivatott, mert csak az ember közvetíti az idea és a valóság

között.

Heidegger Martin (1885-1976) német filozófus. Az egzisztencialisták közé sorolja magát. Az érdekelte, hogy az embernek a valósággal, a többi emberrel s önmagával milyen erkölcsi-gyakorlati kapcsolatai vannak.

Lukács György (1885-1971) magyar eszmetörténész, esztéta. A társadalmi lét ontológiája 1-3. köt. (1976) etikai alapvetéseket is tartalmaz. Kiemelt kategória nála a partikularitás és a nembeliség. Az ember egyszerre partikuláris és nembeli. "A mindennapi életben az egész ember vesz részt, a maga differenciálatlan sokoldalúságával, a nembeliség felé mutató sajátos objektivációs formákban viszont az ember egészen, tehát lényét egy bizonyos objektivációs rendszerre vonatkoztatva. Ilyen vonatkoztatási rendszer a művészet, de ilyen az erkölcs is: az erkölcsös cselekvés a partikularitás szféráján való gyakorlati túllépés, a közösségi, összembari célokkal történő gyakorlati azonosulás".¹¹

Merleau-Ponty (1908-1961) francia filozófus. Etikai nézetei is fenomenológiai megalapozottságúak. Miután a társadalmi törvény fogalmát nem fogadta el, szabadságfogalma az individuum léteére van alapozva. Kulcskifejezései - hasonlóan - Sartre-hoz a szituáció és a választás. Szerinte "a szabadság mindig a belső és a külső találkozása". A világ adva van számunkra, de sohasem befejezett, és ebből következik a szabadság lehetősége. A világhoz való viszonyulást (és egyúttal a szabadságot) meghatározzák még az egyén "történelmi és pszichológiai struktúrái" azaz a múltja. A szabadság végső soron egy tudati és/vagy emocionális aktus.¹²

Prohászka Lajos (1897-1963). Etikája szellemfilozófiai alapozású és a finitizmus hatása alatt áll. Szellemtörténeti módszerekkel vette sorra az egyetemes történelem jelentősebb sorsfordulóit szerinti etikákat. Bemutatta az antik és a keresztény erkölcsöt, valamint az osztály- és államerkölcsöt, az udvari és a polgári morált, az individualizmus korát, a

liberalizmust és a humanizmust, a nacionalizmust és a tragikus élet erkölcsét."¹³

Sartre, Jean-Paul (1905-1980) francia, az úgynevezett ateista egzisztencializmus képviselője. Etikai koncepciója, mely a szellemi → sztoicizmus elemeit foglalja magában, egészében véve azt tanítja, hogy az emberi erkölcsön a kényszerítés semmiféle rendszere nem uralkodhatik. Az ember lelkében megszülető erkölcsi képzetek "objektíválhatatlanságát" hangsúlyozva az antiintellektualizmusra és az - intuitivizmusra próbál támaszkodni az etikai feladatok megoldásában. Rigorózus etikájában, mely különösen kiemeli az "antentikusság", az "önmagunkhoz való hűség" követelményeit, formálisan reprodukálja → Kant etikájának bizonyos tételeit. Például az az általa megfogalmazott erkölcsi követelmény, hogy mindennek úgy kell történnie, mintha az egész világ követné azt, ami cselekszem, s hozzá hasonulna, közvetlenül összecseng a kategorikus imperatívusszal. Sartre nem ismeri el az erkölcsi normák általánosan kötelező érvényét, minden egyes cselekedetet egyedinek, megismételhetetlennek tekint. A belső parancs megvalósítása úgy jelenik meg nála, mint a társadalom amoralitásának levezeklése, s ezért az embernek minden szituációban afféle áldozati küldetést kell teljesítenie. A szociális értékek nem autentikus volta szerinte annak az egyénnek a kishitűségéből fakad, aki nem szánta el magát arra, hogy hallgasson a lelkiismeret szavára. Ez utóbbit az eredeti bűn kínos terhének tekinti. A szabadság nála meg van fosztva a teremtő mozzanattól (gyakran csupán az óhaj szabadsága), az ember eszményi változatlan "lényegeként" jelenik meg, jelen van bármely emberi cselekedetben, még ha ez abszurd is, irracionális is, még ha a felindulás állapotában hajtották is végre... A szabadságot lényegében a választás formálisan értelmezett autonómiájára redukálta, tekintet nélkül a döntés objektív jelentőségére és megvalósításának lehetőségeire. Tagadta a

determinizmust a "legyen"-nek, a szabadságnak a kérdéseiben, mindazonáltal nem volt képes elkerülni a fatalizmust az emberi magatartás magyarázatakor, azt ugyanis közvetlen összefüggésbe hozta az egyén által egykor elszenvedett lelki sérülésekkel (egzisztenciális pszichoanalízis). Az erkölcsi ítélet tárgya változatlanul az egyén "tökéletlensége". A társadalmi közeg differenciálatlanul jelenik meg mint az "erőszak" anomin hordozója, s e szimbolikus háttér előtt az erkölcsi szubjektum újra és újra próbára teszi saját "autentikusságát". Épp az ilyen "önellenőrzés" céljait szolgálják az egzisztencialista filozófiájának legfontosabb kategóriái: a "határszituáció", a választás "az öncsalás". Etikája végső soron dezorientáló tanítás, elméleti támasz mind a politikai tétlenségre kárhóztató "sztoicizmus" (egyéni tagadás), mind pedig az anarchista, balosan radikális aktivizmus számára.¹⁴

Scheler Max (1874-1928) - német filozófus. Az értékek független létét állítja - úgy mint a hang, a szín, a prioriak csak emocionálisan ragadhatók meg az erkölcsi szituációban.

Schweitaer Albert (1875-1965) protestáns teológus, orvos, orgonaművész, közíró. Etikái alapelve az élet tisztelete. Ez az alapelv szerinte egyetemes jellegűvé teszi az etikát, s a hagyományos etikától eltérően ennek az etikának a tárgya az élethez mint olyanhoz való viszony, amely az élet természeti minőségét veszi alapul, s nem tesz különbséget magasabb rendű vagy alacsonyabb rendű értékesebb vagy kevésbé értékes élet között. Jó mindaz, ami elősegíti az élet fenntartását, fejlődését, s rossz mindaz, ami megsemmisíti az életet, ami kárt okoz neki. Ez a felfogás az alapja az etikus optimista világ- és életszemléletnek, s ennek hiánya vezet a kultúra hanyatlásához, a szellemi-erkölcsi mag elvesztéséhez.¹⁵

Teilhard de Chardin (1881-1955) francia paleontológus filozófus az evolúciós etika kidolgozója. Az erkölcs szerinte az evolúció megfelelő fejlettségi fokán a biológia és a mechanika csomópontján jelenik meg. De csak az

embernél. Keresztény cselekvést igényel az emberiség fejlődése céljából.
A forradalmár erkölcs már "túlzás".

Wittgenstein Ludwig (1889-1951) osztrák filozófus és logikus. Etikája szerint a lét és a szubsztencia, az érték és az értelem kérdésére csak egy belső misztikus átérzésben lehet választ adni. A tradicionális metafizikai kérdések megoldhatatlanok és értelmetlenek.

Idézett művek

1. Pais István: Antik bölcsek, gondolatok, aforizmák
Szerzői Kiadás, Budapest, 1986. 13. p.
 2. Pais István: Antik bölcsek, gondolatok, aforizmák
Szerzői Kiadás, Budapest, 1986. 14. p.
 3. Heller Ágnes: Nietzsche és a Parsifal
Századvég Kiadó, Budapest, 1994. 7.8.10. p.
 4. Pais István: Antik bölcsek, gondolatok, aforizmák
Szerzői Kiadás, Budapest, 1986. 119. p.
 5. Nevelésetika, problémák, paradoxonok és perspektívák
Vince Kiadó, 1998. 161. p.
 6. Kapitány Ágnes-Kapitány Gábor: Rejtjelek 2.
Kossuth Kiadó, 1995. 105. p.
 7. Pais István: Antik bölcsek, gondolatok, aforizmák
Szerzői Kiadás, Budapest, 1986. 119. p.
 8. Tanári etikai kódex
Független Ped. Munkaközösség, Nemzeti Tankönyvkiadó,
1997. 1. p.
 9. Földesi Tamás: Az erkölcsi jogok szerepe és megalapozása
MFSZ 1996/1-2-3. szám 167. p.
 10. Földesi Tamás: Az erkölcsi jogok szerepe és megalapozása
MFSZ 1996/1-2-3. szám 175. p.
 11. Etikai kislexion. Kossuth Kiadó, 1984. 150. p.
 12. Etikai kislexion. Kossuth Kiadó, 1984. 162. p.
 13. Etikai kislexion. Kossuth Kiadó, 1984. 192. p.
 14. Etikai kislexion. Kossuth Kiadó, 1984. 198-199. p.
 15. Etikai kislexion. Kossuth Kiadó, 1984. 201. p.
- Felhasznált és ajánlott irodalom

1. Adriana Hunter: Etika. Novella Kiadó, 1996.
2. Allport W.: Az előítélet. Gondolat Kiadó, 1997.
 - Az elnyomás következtében kialakuló tulajdonságok
 - A bűnbak kiválasztása
 - Belső konfliktus
 - Frusztráció, agresszió és gyűlölet
 - Kivetítés, féltékenység, gerenda-szálka mechanizmus
 - A türelmes személyiség
3. Ancsel Éva: Írás az ethoszról. Kossuth Kiadó, 1981.
 - Megrendült öntudat mítoszai. Kossuth Kiadó, 1974., 1983.
 - Töredékek az emberi teljességről. Magvető, 1982.
 - Szabadság dilemmái. Kossuth Kiadó, 1972., 1989.
 - Polémia a történelemmel. Kossuth Kiadó, 1982.
 - Etikai tanulmány a tudásról és a nem tudásról. 1982.
4. Arisztotelész: Eudemoszi Etika. Gondolat, 1975.
 - Nagy Etika. Gondolat, 1977.
 - Nikomakhoszi Etika. Európa, 1971.
5. Bábosik István: Köz- és magánélet válaszfűtjai. Akadémia, 1975.
6. Bereczkei Tamás: A belénk íródott múlt. Dialóg-Campus, Budapest-Pécs, 1998.
7. Brit moralisták. Társadalomtud. Gondolat, 1978.
8. Bölcsességek könyve I-II-III. Szerk.: Kristó Nagy István
 - Winner I-II., 1998., Ezredvég III. 1998.
9. Brentano F.: Az erkölcsi ismeret eredete. Kossuth, 1994.
10. Cseh-Szombati László: Családszociológiai módszerek, problémák.
 - Társ.tud., Budapest, Gondolat, 1979.
 - A család meghatározása, A gyermekkori szocializáció, párválasztás. Szülők, gyermekeik
11. Csepeli György: A hétköznapi élet anatómiája. Kossuth, 1986.

12. Csepeli György: Vonzalmak és kapcsolatok. Kossuth, 1987.
13. Fromm: A szeretet művészete. Budapest, Háttér kiadó, 1974., 1998.
14. Fromm: Az önmagáért való ember. Napvilág Kiadó, 1998.
15. Fromm: Az emberi szív. Budapest, Háttér Kiadó, 1998.
16. Földesi Tamás: Az erkölcsi jogok szerepe és megalapozása. Magyar Filozófiai Szemle, 1996. 1-2-3.
17. Francia felvilágosodás morálfilozófiája. Gondolat, 1975.
18. Gábor György: Bölcsességek könyve. Budapest, 1984.
19. J. Gaarder: Sofie világa. Pesti Szalon, 1995.
20. T. Hall: Rejtett dimenziók. Gondolat, 1980.
21. Hankiss Ágnes: Kötéltáncos. Budapest, 1987.
22. Hankiss Elemér: Érték és társadalom :Magvető, Budapest, 1976.
23. Hamvas Béla: Anthologia humana ötezer év bölcsessége. Életünk, 1990.
24. Heller Ágnes: Az Arisztotelészi etika és az antik ethos. Akadémia, 1966.
25. Heller Ágnes: Általános etika - személyiség etika. Cserépfalvi, 1994.
26. Heller Ágnes: Portré vázlatok az etika történetéből. Gondolat, 1976.
27. Hernádi Miklós: Tárgyak a társadalomban. Én könyvtáram, 1982.
28. Horuczi László: Bevezetés: Az etika és morál története. JGYF, Szeged, 1994.
29. Huizinga: A középkor alkonya. Helikon, 1976.
30. Huszár Tibor: Erkölcs és társadalom. Kossuth, 1983.
31. Inge Wolf: Farmer vagy szmoking. Modern illemkódex. Trivium kiadó, 1998.
32. Jacquelin Dunckel: Üzleti illemkódex. Menedzserek kiskönyvtára, 1992.
33. Jászi Oszkár: Művészet és erkölcs. 1908.
34. Jelenits István: Katolikus erkölcsstan. Ecclesia, 1983.
35. Kapitány Ágnes-Kapitány Gábor: Rejtjelek. I-II. Budapest, 1994.
36. Köves Julianna: Illik tudni, kulturált viselkedés szabályai. Budapest, 1994.
37. Loconc Ágnes: Az életmód időben, tárgyakban és az értékekben. Társ.tud.

- Gondolat, 1977.
- Magatartás típusok az anyagi viszonyok kezelésében
- Táplálkozás társadalmi és emberi viszonyai
- Mindennapi élet belső tere a lakás
- Az autó, az autó eszköz értelme
- Az idő és a pénz...
- Anyagi szükségletek társadalmi tartalma
39. Ludassy Mária: A toleranciától a szabadságig. Kossuth, 1992.
40. Magyar értelmiség a 80-as években. Mérnökök, pedagógusszerep. Kossuth, 1988.
41. Marcus Aurélius: Elmélkedések. Kossuth, 1991.
42. Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat, 1982.
43. Montaigne: A kegyetlenségről. Bp. Európa, 1997.
44. Nyelvi illetan: Deme-Grétsy: Ifjúsági Lapkiadó, 1987.
45. Nyíri Tamás: Alapvető etika. Szent István, 1994.
46. Oelkers J.: Nevelésetika. Vincze Kiadó, 1998.
47. Ottlik Károly: Protokoll I-II-III. 1992-1994-95. Protokoll Kiadó.
- Viselkedéskultúra a mindennapok gyakorlatából
48. Pais István: Antik bölcsék, gondolatok, aforizmák
- Erkölc, nevelés, tanulás. Budapest, 1986.
49. Pintér Emil: Európai illetan. Európa 1998.
50. Pedagógus etika - kézikönyv. Kossuth 1998.
- Plutarckhosz Morálfilozófiai értekezések
51. Popper Péter: Belső utak könyve. Budapest, 1988.
52. Shaftesbury: Értekezés az erényről és az érdemről. Kossuth, 1994.
53. Seneca: Erkölcsi levelek. Európa, Bp. 1975.
54. Simon Róbert: A Korán világa. Helikon, 1987.
55. Sissela Bok: A hazugság. Gondolat, 1983.
56. Sille István: Illem, etikett, protokoll. Közg. és Jogi kiadó, 1995.

57. Somogyi Zoltán: Az erkölcsi értékek világa. Magvető, 1984.
58. Spinóza: Etika. Gondolat, 1979.
59. Steiger Kornél: Etikai tanok története. Nemzeti Tankönyv kiadó, 1993.
60. Summer: Népszokások, szokások, erkölcsök, viselkedésmódok jelentősége. Gondolat, 1978.
61. Tanári etikai kódex. Független Pedagógus Munkaközösség Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997.
62. Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Gondolat, 1981.
63. Társadalmi magatartás előrejelzése. Szerk.: V.A.Jadov, Gondolat, 1983.
64. Ungvári Tamás: Kaland és gondviselés. Magvető, 1985.
65. Umberto Eco: Öt írás az erkölcsről. Európa, 1998.
66. Üzleti Etika. Saldó Pénzügyi Tanácsadó Rt. 1993.
67. Üzleti Etika. Menedzserek Kiskönyvtára. Park Kiadó, 1991, 92., 93.
68. Üzleti Kultúra enciklopédiája. Gemini Kiadó, 1998.
69. Vankó Zsuzsa: Boldogság törvénye. Bibliai etika. Bibliai iskolák, 1992.
70. Váriné Szilágyi Ibolya: Az ember, a világ és az értékek világa. 1987.
71. L.H.Weiss: Hogyan bánjunk a nehéz emberekkel. Menedzserek Kiskönyvtára, 1991.